

Grażyna Gzella

„PISMA DLA LUDU” Z I POŁOWY XIX W.
JAKO ŹRÓDŁO DO BADAŃ
NAD KSZTAŁTOWANIEM ŚWIADOMOŚCI
CZYTELNIKA WIEJSKIEGO

Powstanie czasopism ludowych, związanych z zorganizowanym ruchem ludowym, poprzedzone zostało próbami powoływania do życia „pism dla ludu”. Początki tego zjawiska sięgają pierwszej połowy XIX w.

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie prób oddziaływania pierwszych pism przeznaczonych dla ludu na kształtowanie, powstawanie i rozwój świadomości chłopskiej. Analiza treści poszczególnych numerów pism nie pozwala na określenie czy i w jakim stopniu oddziaływały one na świadomość chłopską tego okresu. Niemniej jednak można na ich podstawie wskazać na kierunki w jakich zamierzano kształtować tę świadomość i tym chciałabym się zająć.

W I połowie wieku XIX „pisma dla ludu” powstawały i rozwijały się nierównomiernie na ziemiach polskich w poszczególnych zaborach. Uzależnione to było od stosunków politycznych istniejących w państwach zaborczych.

W wyniku badań i analizy treści wielu numerów pism związanych swą proweniencją z odbiorcą wiejskim, udało mi się ustalić 15 wydań o charakterze ciągłym, które przeznaczone zostały wyłącznie dla ludności chłopskiej. Wydawane w różnych dzielnicach Polski „pisma dla ludu” miały charakter najczęściej efemeryczny. Spośród wspomnianych tytułów tylko jeden kierowany był do polskich chłopów zaboru rosyjskiego, a po siedem do mieszkańców wsi zaboru pruskiego i austriackiego.

Ponieważ pism tych było niewiele pozwolę sobie przytoczyć tytuły, lata oraz miejsca ich wydawania:

zabór rosyjski — „Kmiotek” 1842—1850, Warszawa

zabór pruski — „Szkółka Niedzielną” 1837—1853, Leszno

„Pismo dla Ludu Polskiego” 1845—1846, Poznań
 „Biedaczek” 1848—1850, Toruń, Chełmża
 „Szkółka Narodowa” („Szkola Narodowa”) 1848—
 —1850, Chełmno
 „Wielkopolanin” 1848—1850, Poznań
 „Tygodnik Szamotulski” 1849, Szamotuły
 „Wiarus” 1849—1850, Poznań

zabór austriacki — „Krakus” 1848, Kraków
 „Nowiny Polityczne dla Ludu” 1848, Lwów
 „Prawda” 1848, Kraków
 „Przyjaciel Ludu” 1848, Lwów
 „Szkola Ludu” 1848—1849, Kraków
 „Tygodnik Wiejski” 1848, Wadowice
 „Wieśniak” 1848, Kraków

Z powyższego zestawienia wynika, że „pisma dla ludu” ukazywały się — jak już wspomniałam — przede wszystkim na ziemiach zaborów pruskiego i austriackiego. Należy więc postawić pytanie: jakie warunki polityczne złożyły się na taki a nie inny rozwój czasopiśmiennictwa „dla ludu” w poszczególnych zaborach?

W Królestwie Polskim po upadku powstania listopadowego nastąpiło zwiększenie ucisku politycznego, uniemożliwiające prowadzenie działalności o charakterze patriotycznym. Proces rusyfikacji kraju oraz ostra cenzura tłumiły wszelkie inicjatywy literackie, a terror wszelką myśl niepodległościową. Z tych powodów nastąpił okres bierności i godzenia się z zaistniałą sytuacją. Dopiero w latach czterdziestych, pod wpływem Towarzystwa Demokratycznego Polskiego i jego emisariuszy doszło do ożywienia działań zmierzających do rozbudzenia świadomości społecznej. W prowadzonych dyskusjach ideologicznych zaczęto wskazywać na znaczenie chłopstwa dla przyszłej walki niepodległościowej, myślano też o zainteresowaniu chłopów tą problematyką. Nie zamierzano jednak przyznać tej grupie równych praw obywatelskich i ekonomicznych, postulując jedynie uznanie roli patronackiej właścicieli ziemskich. Efektem takiego zapotrzebowania ze strony szlachty było powołanie do życia „Pisma czasowego do czytania dla wiejskiego i miejskiego ludu przeznaczanego”, noszącego nazwę „Kmiotek”.

Stosunki społeczno-polityczne na ziemiach polskich pod zaborem pruskim kształtowały się w odmiennej sytuacji niż w Królestwie Polskim. Rzutowało na to zniesienie w 1823 r. pańszczyzny, wprowadzające wolny najem. Proces uwłaszczenia odbył się na warunkach krzywdzących chłopów. W zamian za zniesienie powinności feudalnych musieli oni płacić odszkodowanie. Nie cała ludność wiejska została objęta

uwłaszczeniem. Spowodowało to znaczne zróżnicowanie w ramach klasy chłopskiej. Warstwom oświeconym zależało, aby rozwój świadomości społecznej i narodowej wśród chłopów postępował zgodnie z wytyczonym przez nich kierunkiem. Temu celowi służyć miała prasa. Jej rozwój nastąpił w okresie Wiosny Ludów, chociaż wcześniejsze były „jaskółki”, takie jak „Szkółka Niedzielną” i „Pismo dla Ludu Polskiego”. Jednak te dwa tytuły nie miały radykalnego charakteru i starały się zachować neutralne stanowisko wobec kwestii społecznych.

Podobnie jak w innych zaborach, Galicja do roku 1848 podlegała uciskowi politycznemu rządu austriackiego. W roku 1846 doszło do „powstania chłopskiego”, które uświadomiło warstwom oświeconym, pomimo jego klęski, konieczność współdziałania z wsią i porzucenie myśli o zachowaniu ustroju feudalno-pańszczyźnianego. Wiosna Ludów w Galicji zniosła pańszczyznę, dała chłopom wolność osobistą, chociaż nie uwolniła ludności wiejskiej od wszystkich obciążeń feudalnych. Rok 1848 na tym terenie to początek czasopiśmiennictwa dla ludu, które stało się jednym ze źródeł uświadomienia narodowego i społecznego wsi.

Spośród wspomnianych „pism dla ludu” z I połowy XIX w. jedynie trzy ukazywały się przed wydarzeniami Wiosny Ludów. Były one pierwszymi tytułami prasy zaadresowanej bezpośrednio do chłopów. Są to „Szkółka Niedzielną” wydawana w Lesznie, „Kmiotek” ukazujący się w Warszawie oraz „Pismo dla Ludu Polskiego” redagowane w Poznaniu. Nie miały one jednak poważnych aspiracji politycznych i stroniły od tego rodzaju palących problemów. Dopiero wydarzenia 1848 r. wykazały, że lud wiejski, który wystąpił czynnie na arenie życia politycznego przez udział w powstaniu, okazał się siłą, której dłużej nie wolno było pomijać, o którą należało zabiegać i walczyć. Zjawisko patriotyzmu chłopów, zmanifestowane ich masową walką, skłoniło środowisko inteligencji (w zaborach pruskim i austriackim) do skierowania swych zainteresowań ku kształtowaniu świadomości chłopskiej.

Analizując poszczególne „pisma dla ludu” należy sobie uświadomić, że inicjatywa ich powstania podejmowana była przez środowiska szlacheckie, mieszczańskie i duchowne, i że właśnie te kręgi chciały wpływać i kształtować świadomość czytelnika, szerząc własne poglądy i broniąc interesu klasowego, nie zawsze zgodnego z interesem chłopów.

Spróbujmy prześledzić w omawianych tytułach interpretację tych zagadnień, które — moim zdaniem — stanowiły w nich główne elementy kształtowania świadomości chłopskiej. Były to następujące kwestie: patriotyzmu narodowego, konfliktu między chłopem a panem, stosunku do władz zaborczych, problemów religijnych i szerzenia oświaty. Prześledzenie tych zagadnień pozwoli ocenić, jak silnie angażowali się redaktorzy poszczególnych pism w wywieranie nacisku na kształtowanie świa-

domości chłopskiej i jakim aspektem życia politycznego poświęcali najwięcej miejsca.

Hasła patriotyczne dominowały w „pismach dla ludu” wydawanych w zaborze pruskim. Złożyło się na to silne dążenie do odzyskania niepodległości zarówno wśród klas posiadających, jak i wśród chłopów, a także liberalizacja tamtejszego życia politycznego. Można było zaobserwować to w czasie powstania poznańskiego w 1848 r., kiedy to lud wiejski walczył o prawa narodowe i niepodległościowe. W „Piśmie dla Ludu Polskiego” znajdujemy opowiadania historyczne lub wiersze o dziejach ojczystych. Miały one poważny wpływ wychowawczy, a jednocześnie krzewiły patriotyzm. Pisma, takie jak „Wielkopolanin” czy „Wiarus”, proponowały swym czytelnikom artykuły przypominające czasy świetności Polski. Omawiały wiele wydarzeń z historii Polski, przypominały bohaterów narodowych, podkreślając przez to przywiązanie do spraw narodowych. Czytelnicy mogli znaleźć w nich omówienie stosunków polsko-rosyjskich¹ i polsko-niemieckich² w ujęciu historycznym, przedstawiały one również przyczyny rozbiorów Polski³, dzieje powstania listopadowego⁴ oraz opowiadania o bohaterach narodowych: Janie Kilińskim⁵, Józefie Wybickim⁶, Janie Henryku Dąbrowskim⁷, Józefie Poniatowskim⁸, Tadeuszu Kościuszcze⁹ i innych. „Szkółka Narodowa” przedstawiała swym czytelnikom wyidealizowany obraz Polski lat minionych. Przypominała chwałę oręża polskiego pod Wiedniem, a rozbiory Polski traktowała jako zbrodnię¹⁰. Wiele wydarzeń z historii Polski opisywano również w „Biedaczku” i w „Krakusie”. Na łamach tego ostatniego pisma, oprócz przedstawienia historii kraju, propagowano także idee mające na celu przybliżenie odrodzenia Polski. Jego redaktor wzywał: „łączmy się bratnim węzłem zgody, ażeby co rychlej wygnać nieprzyjaciela a wydzwignąć z grobu ukochaną Ojczyznę naszą Polską”¹¹. Również na łamach „Prawdy” podkreślano: „Dopóki się będziemy trzymali w zgodzie i razem [...], dopóty będziemy silni [...] Niech żyje nasza najdroższa Ojczyzna Polska”¹². Redaktor „Szkóły Ludu” możliwość odzyskania nie-

¹ „Wielkopolanin” 1849, nr 21, s. 83—85.

² Tamże, s. 86.

³ „Wielkopolanin” 1849, nr 2, s. 5—8.

⁴ „Wielkopolanin” 1848, nr 19, s. 69—70.

⁵ „Wielkopolanin” 1848, nr 17, s. 61—64; 1849, nr 31, s. 121—123.

⁶ „Wielkopolanin” 1849, nr 22, s. 87—88, nr 23, s. 91—93.

⁷ „Wielkopolanin” 1849, nr 8, s. 29—30.

⁸ „Wielkopolanin” 1849, nr 4, s. 13—15.

⁹ „Wielkopolanin” 1848, nr 7, s. 25—26.

¹⁰ „Szkółka Narodowa” 1848, nr 2, s. 5—6.

¹¹ „Krakus” 1848, cz. 1, s. 16.

¹² „Prawda” 1848, nr 1, s. 11.

podległości przez Polskę widział również w braterstwie i współdziałaniu narodowym¹³. Przedstawiano na łamach tego pisma czasy rządów Stanisława Augusta Poniatowskiego¹⁴, wyprawę wiedeńską Jana Sobieskiego¹⁵, postać Tadeusza Kościuszki¹⁶. Charakterystyczne jest zdanie autora artykułu pt. *O narodowości polskiej*, w którym czasy do I rozbioru Polski zostały przedstawione jako apoteoza dziejów chłopskich. Autor stwierdza: „Wszystkie te bajki o uciemieniu chłopca w owych czasach, są to bajki później przez niechętnych nam cudzoziemców wymyślone”¹⁷, co miało świadczyć o dobrobycie wsi w czasach Polski niepodległej i pozytywnym stosunku warstwy szlacheckiej do chłopów. Cykl artykułów przedstawiających losy bohaterów narodowych zamieścił również na swych łamach „Wieśniak”. Znaleźli się wśród nich Krak i Wanda, Popiel i Piast, Bolesław Chrobry, Tadeusz Kościuszko i Jan Kiliński¹⁸. Pisano do czytelnika: „Nie tylko wy sami mówicie po polsku, bo i w Królestwie Polskim, na Litwie i w innych miejscach mówią także po polsku”¹⁹, prezentując w ten sposób koncepcję jedności terytorialnej państwa polskiego.

Zarówno w pismach wydawanych w zaborze pruskim, jak i w Galicji przedstawianie dziejów i upadku Polski prowadziło w konsekwencji do rozbudzenia poczucia narodowościowego. Autorzy artykułów widzieli przyczynę klęski Polski w upadku zasad religijnych i moralności. Mimo wszystko artykuły tego typu przyczyniały się do rozbudzenia patriotyzmu narodowego, propagandy narodowości i wpajania do świadomości chłopów ich miejsca w walce o Polskę niepodległą.

Wszelkie jednak poczynania autorów artykułów zmierzające do rozbudzenia patriotyzmu wiązały się z inną koncepcją, która miała kształtować świadomość chłopską. Był to solidaryzm narodowy, szczególnie mocno podkreślany na łamach „pisma dla ludu”. Pisząc w nich o potrzebie odrodzenia niepodległej Polski, zaznaczano konieczność współdziałania całego narodu dla urzeczywistnienia tego postulatu. Hasła współdziałania chłopca ze szlachtą, braterstwa tych dwóch klas czy posłuszeństwa wobec szlachty znajdujemy niemal we wszystkich „pismach dla ludu” I połowy XIX w.

W „Kmiotku” głównym motywem była zawsze chęć przekonania chłopca, że najlepszy ze wszystkich jest zawód rolnika, a chłop stworzo-

¹³ „Szkółka Ludu” 1848, nr 8, s. 60.

¹⁴ „Szkółka Ludu” 1848, nr 4, s. 25—32, nr 5, s. 35—40.

¹⁵ „Szkółka Ludu” 1848, nr 12, s. 90—93.

¹⁶ „Szkółka Ludu” 1848, nr 16, s. 123—128.

¹⁷ „Szkółka Ludu” 1848, nr 10, s. 76.

¹⁸ „Wieśniak” 1848, nr 2, s. 3—4, nr 3, s. 2—3, nr 4, s. 2—3, nr 5, s. 2—4, nr 6, s. 3—4, nr 7, s. 2—4, nr 8, s. 2—4, nr 9, s. 5—8, nr 10, s. 3—4.

¹⁹ „Wieśniak” 1848, nr 1, s. 4.

ny jest po to, żeby pracował na „dobrego pana”. Starano się na łamach tego pisma zaszcześcić chłopom posłuszeństwo wobec klas wyzyskujących oraz utwierdzano ich w przekonaniu o nienaruszalności stosunków pańszczyźnianych. Myśli te znalazły również odbicie w długim podtytule tego pisma, które m. in. miało przedstawiać obowiązki i powinności względem panów. Była to swoista forma wpływania na świadomość chłopską, wynikająca ze stosunków panujących w Królestwie Polskim.

W Galicji wszystkie „pisma dla ludu” powstawały w związku z wydarzeniami 1848 r. W dzielnicy tej pojawiła się jednak specyficzna tematyka regionalna, która determinowała charakter artykułów tu publikowanych. Była to sprawa rabacji z roku 1846 oraz zniesienie pańszczyzny przez cesarza w dwa lata później. Na łamach tutejszych pism wydarzeniom tym poświęcano wiele miejsca. W „Krakusie” propagowano ideę łączenia się w jedną rodzinę, darowania sobie win²⁰. Te solidarystyczne hasła podkreślające konieczność pojednania się ze szlachtą znajdujemy również w „Prawdzie”²¹, „Wieśniaku”²² oraz w „Szkole Ludu”²³. W „Prawdzie” i w „Krakusie” spotykamy także wypowiedzi omawiające przyczyny wydarzeń roku 1846. Ich autorzy obciążają winą za rabację urzędników austriackich²⁴. Sfery szlacheckie próbowały w ten sposób zrzucić z siebie odpowiedzialność za skutki rabacji i obarczyć nią urzędników dworu wiedeńskiego. Artykuły w „pismach dla ludu” miały zatem wybielić szlachtę i ukształtować wśród chłopów przekonanie o jej solidarnej działalności.

Wiele uwagi w galicyjskich „pismach dla ludu” poświęcano sprawie uwłaszczenia i zniesienia pańszczyzny. Omawiając te zagadnienia autorzy i redaktorzy pism wpajali chłopom przekonanie, że to szlachta, a nie cesarz, dała im wolność. Spotykamy w poszczególnych pozycjach następujące, charakterystyczne stwierdzenia: w „Krakusie” — szlachta zniosła pańszczyznę w Galicji „braciom chłopom”²⁵, w „Prawdzie” — negując działanie cesarza na rzecz chłopów w kwestii uwłaszczenia pisano: „jak mówią dziś, że Cesarz dał wam pańskie grunta na własność tak kiedyś wydrą wam tę własność, sami osiada i powiedzą, że Cesarz darował im wasze grunta”²⁶, w „Wieśniaku” — „Pańszczyzny i gruntów Cesarz darować nie mógł, bo nikt własnością cudzą rozporządzać nie

²⁰ „Krakus” 1848, cz. 1, s. 15.

²¹ „Prawda” 1848, nr 1, s. 11.

²² „Wieśniak” 1848, cz. 1, s. 1—2.

²³ „Szkola Ludu” 1848, nr 6, s. 48, nr 8, s. 60.

²⁴ S. Lato, *U źródeł prasy „dla ludu”*, [w:] I. Turowska-Bar, *Polskie czasopisma o wsi i dla wsi od XVIII w. do r. 1960*, Warszawa 1963, s. 34; „Prawda” 1848, nr 1, s. 4.

²⁵ „Krakus” 1848, cz. 3, s. 15.

²⁶ „Prawda” 1848, nr 3, s. 48.

może [...]. Wierzcie Bracia, że tylko ci wam darowali pańszczyznę i grunta, których były własnością”²⁷.

Dekret cesarski z 1848 r. o zniesieniu pańszczyzny i uwłaszczeniu był faktem, do zaistnienia którego nie chciano się przyznać. Redaktorzy pism każdorazowo przekonywali czytelników wiejskich o łasce jaką czyniła im szlachta darowując ziemię. Starali się ukształtować w świadomości chłopskiej postać „pana dobrodzieja”, który ma interesy wspólne z chłopem, a przeciwstawne cesarzowi.

Również w „pismach dla ludu” ukazujących się na ziemiach zaboru pruskiego spotykamy hasła solidaryzmu narodowego. „Tygodnik Szamotulski” i „Szkółka Niedzielną” nawoływały do walki w obronie „panów”, miłości bliźniego „jakiegokolwiek jest on rodu i wiary”²⁸. Tego rodzaju propaganda miała wyraźny cel polityczny: zacieranie różnic klasowych i łagodzenie niezadowolenia mas chłopskich. Jednak spośród poznańskich „pism dla ludu” szczególnie wiele haseł solidaryzmu narodowego znajdujemy w „Wielkopolaninie” i w „Wiarusie”. Ich redaktor, ks. Aleksy Prusinowski, był zagorzałym wyznawcą tej ideologii i usiłował za pośrednictwem głoszonych przez siebie koncepcji pozyskać dla niej lud. Służyły temu artykuły nawołujące do zgody pomiędzy ludem i szlachtą. Autor pisał w nich m. in.: „A więc chodzi o to u nas, aby była zgoda, żeby wszędzie się kochali wojaki polskie z ludem — panowie i chłopci, to znów będzie dobrze i będziemy wielcy jak ojcowie nasi za dawnych czasów”²⁹. Redaktor „Wielkopolanina” głosił miłość chłopów do panów, wynikającą z uczucia wdzięczności. Wdzięczność ta miała być spowodowana dobrowolną ofiarą szlachty, wyrzeczeniem się gruntów i pańszczyzny, dokonany z miłości do chłopów. Ks. Prusinowski pisał: „Pamiętajcie sobie to: Polska chłopom wprzód jak Pruski Rząd dała wolność, a własność dali wam Panowie polscy a nie Rząd Pruski”³⁰.

Powiązanie solidaryzmu narodowego z ideą patriotyzmu widoczne było w trakcie wydarzeń 1848 r. w Wielkim Księstwie Poznańskim, kiedy to obiecywano chłopom zniesienie czynszów, gdy wezmą udział w walce o niepodległą Polskę. Zobowiązania te spowodowały odmawianie przez chłopów płacenia czynszów dla dworu. W tej kwestii Prusinowski stanął po stronie szlachty, starając się przekonać chłopów o konieczności płacenia czynszów, zachowania spokoju i zrozumienia trudnej sytuacji dworu³¹. Poglądy takie prezentowano także na łamach „Wiarusa” oraz w „Szkółce Narodowej”, gdzie pisano: „Panowie polscy uznają teraz

²⁷ „Wieśniak” 1848, nr 1, s. 3.

²⁸ „Szkółka Niedzielną” 1842, nr 21, s. 88.

²⁹ „Wielkopolanin” 1848, nr 7, s. 28.

³⁰ „Wielkopolanin” 1848, nr 5, s. 19.

³¹ „Wielkopolanin” 1849, nr 24, s. 94—95.

w każdym Polaku [...] brata swego"³². Nawoływano do współdziałania szlachty i chłopów w obronie wspólnych interesów, które utożsamiano ze sprawiedliwą, niepodległą Polską.

Solidaryzm narodowy głoszony na łamach pism z jednej strony miał służyć odwróceniu uwagi ludu wiejskiego od ideologii społeczno-radykalnej, szerzonej przez wysłanników radykalnych ugrupowań polskiej emigracji. Z drugiej strony proces likwidowania poddaństwa, pańszczyzny i jej pozostałości mógł wywrzeć wpływ na przemiany w świadomości chłopskiej. Formalnie chłop otrzymał ziemię z rąk monarchy, co wiązało go z władzą zaborczą i oddalało od dążeń niepodległościowych. Z tego powodu redaktorzy omawianych pism tak mocno przekonywali chłopów o niezwyklej roli szlachty w wydarzeniach politycznych lat czterdziestych XIX w., szczególnie w zagadnieniach społecznych oraz próbowali powiązać kwestię chłopską z myślą o niepodległej Polsce.

Jedną z metod stosowanych przez redaktorów „pism dla ludu” do budzenia świadomości narodowej na wsi było opisywanie krzywd wyrządzonych przez zaborców. Podkreślano tam tyrańskie rządy cara, dążenie Niemców do zagłady polskości i stosunek urzędników austriackich do narodu polskiego. Nie czyniono tego w „Kmiotku”, który świadomość chłopską kształtował i rozwijał na podstawie innych elementów. Stosunek do cara rosyjskiego i niedolę Polaków pod jego rządami przedstawiał ks. Prusinowski na łamach swoich dwóch pism. Autor pisał o niedoli narodu polskiego pod zaborem rosyjskim, więzieniach, zesłaniach na Syberię, zmuszaniu do służby w wojsku carskim³³. Politykę księcia Konstantego wobec narodu polskiego przedstawiano również na łamach „Biedaczka”³⁴. W „Wielkopolaninie” odnotowano z kolei przejawy antagonizmu polsko-niemieckiego. Problem ten przedstawiano nie w skali ogólnopolskiej, ale w skali wsi i regionu. Pisma ks. Prusinowskiego za sprawcę wszystkich nieszczęść na wsi wielkopolskiej uznawały niemieckiego zaborcę. To Niemcy, według nich, chcieli zagarnąć gospodarstwa polskie w Wielkim Księstwie Poznańskim, to Niemcy chcieli pozyskać chłopów polskich, aby ci ostatni wybierali niemieckich deputowanych do Sejmu³⁵. Ucząc swych czytelników, co to jest tożsamość narodowa, ks. Prusinowski twierdził, że dla Polaka jest ona połączona z religią, przywiązaniem do ziemi i językiem ojczystym. Brak tych trzech czynników, pozwolenie na wyeliminowanie ich z życia społecznego przez zaborcę, to utrata poczucia narodowego przez społeczeństwo. Stosunki

³² „Szkółka Narodowa” 1848, nr 8, s. 29—30.

³³ „Wielkopolanin” 1848, nr 22, s. 85—87; 1849, nr 3, s. 11—12, nr 14, s. 53—54, nr 40, s. 157—159.

³⁴ „Biedaczek” 1849, nr 6, nr 7.

³⁵ „Wielkopolanin” 1849, nr 11, s. 41, nr 45, s. 177—179; nr 51, s. 201—203.

polsko-niemieckie, zwłaszcza w kontekście stosunków z zakonem krzyżackim przypominano na łamach „Szkółki Narodowej”³⁶, kładąc nacisk na te momenty w historii Polski, które wskazywały na jej siłę i potęgę w walce z Krzyżakami. W piśmie tym krytykowano progermanizacyjne działania części kleru polskiego³⁷.

Negatywna ocena zaborcy pruskiego przez redaktorów pism wielkopolskich była efektem wydarzeń 1848 r. „Pisma dla ludu” tego okresu, przedstawiające dążenia Niemców na ziemiach polskich zaboru pruskiego, służyły odwróceniu uwagi chłopów od zagadnień ekonomicznych i społecznych, a także budziły patriotyzm i poczucie narodowe wśród mieszkańców wsi.

Galicyskie „pisma dla ludu” I połowy XIX w. ukazywały swym czytelnikom losy Polaków we wszystkich trzech zaborach. Rosja przedstawiana była jako największy wróg Polaków, mniejsze zagrożenie widziano ze strony Niemiec, łagodniej oceniano Austrię. Rosję ukazywano jako zaborcę, który dręczy lud polski i mimo walk prowadzonych przeciwko niej nie chce ustąpić i zwrócić ojczyzny narodowi polskiemu³⁸. W inny sposób pisano o Niemcach, którzy według redaktorów czasopism starają się zapanować społecznie i gospodarczo w Wielkim Księstwie Poznańskim w celu wykorzenienia z niego Polaków³⁹. Interesująco na łamach galicyjskich „pism dla ludu” przedstawiano cesarza austriackiego i Austriaków. W „Nowinach Politycznych dla Ludu” wydrukowano manifest cesarza, w którym zapewniał on swój „wierny lud” o przestrzeganiu wszystkich swych postanowień⁴⁰. W „Krakusie” pisano, że cesarz jest dobry dla wszystkich, więc i dla Polaków⁴¹. Inaczej oceniano urzędników cesarskich, którzy według redaktorów podburzali chłopów przeciwko panom, chcąc przekonać tych pierwszych, że to cesarz dał im ziemię⁴². W ten sposób próbowano znaleźć winnych istniejącej sytuacji politycznej na wsi. Starano się utrwalić w świadomości ludu postać złego urzędnika austriackiego, który jest winien trudnej sytuacji chłopskiej. W ten sposób uczono chłopów kto jest ich wrogiem, a na kim mogą polegać.

Często używanymi argumentami w sprawach społecznych i politycznych wśród ludu była religia i etyka chrześcijańska. Ten środek kształtowania świadomości chłopskiej pojawił się wcześniej niż pozostałe. Pró-

³⁶ „Szkółka Narodowa” 1848, nr 5, s. 17—18.

³⁷ „Szkółka Narodowa” 1848, nr 1.

³⁸ „Krakus” 1848, cz. 1, s. 1; „Prawda” 1848, nr 3, s. 46—48.

³⁹ „Prawda” 1848, nr 1, s. 16.

⁴⁰ „Nowiny Polityczne dla Ludu” 1848, nr 5, s. 1.

⁴¹ „Krakus” 1848, cz. 3, s. 16.

⁴² „Szkółka Ludu” 1848, nr 9, s. 68; „Krakus” 1848, cz. 3, s. 10.

by wychowywania chłopów w duchu religijnym spotykamy już w najwcześniejszych wydawanych „pismach dla ludu”.

Już motto „Szkółki Niedzielnej” charakteryzowało profil pisma: „Módl się i pracuj, a będziesz szczęśliwym”. Na zawartość tego pisma w głównej mierze składały się artykuły o treści religijnej. Drukowano fragmenty ewangelii i żywoty świętych, obok których zamieszczano uwagi moralizatorskie. Próbowano w nich powiązać rzeczywistość chłopską z zasadami społeczno-politycznymi propagowanymi przez religię katolicką. Praca dla panów, brak dostatku i uciech życia codziennego, wszystko to miało służyć Bogu i wyjaśniać sytuację ludu. Również w „Kmiotku” drukowano pogadanki moralne i religijne oraz przypowieści biblijne. Wszystko to przesiąknięte było bogobojnością i miłością bożą a służyć miało utrzymaniu ludu wiejskiego w posłuszeństwie wobec panów, w przekonaniu o nienaruszalności stosunków pańszczyźnianych. Wyraźnie widać to w artykule z roku 1848, w którym ksiądz w rozmowie ze Szczepanem — rzekomym chłopem — prowadzonej na temat przyznawania chłopom ziemi bez odszkodowania, prawi o własności, która jest rzeczą świętą, co znajduje zrozumienie ze strony chłopca⁴³.

Również pisemka wydawane w Galicji wykorzystywały do kształtowania świadomości chłopskiej nauki religijne. Spotykamy to bądź w pozycjach o treści religijnej — „Szkoła Ludu”, „Prawda”, „Wieśniak”, bądź w artykułach wstępnych redaktorów „Krakusa”, „Wieśniaka”, „Prawdy”.

Cykl publikacji o charakterze religijnym znajdujemy w „Szkole Ludu”. Służyły one jednak tylko dokształcaniu religijnemu czytelników omawianego pisma. Inny wydźwięk miały te artykuły, które głosiły hasła mówiące, że wszyscy między sobą są braćmi, że wszyscy są równi wobec Boga. Miały one zacierać widoczne dla chłopów różnice ekonomiczne i społeczne. Redaktorzy galicyjskich „pism dla ludu” łączyli hasła religijne z argumentami mającymi na celu wykształcenie w świadomości chłopskiej przekonania, że zniesienie pańszczyzny było aktem miłosierdzia ze strony szlachty galicyjskiej — „Wieśniak”⁴⁴, że nauka religii jest najbardziej potrzebna, że wszystko co złe na ziemi, powstaje z winy ludzi — „Prawda”⁴⁵, że prawo to słowo Boga — „Krakus”⁴⁶.

Celem „Wielkopolanina” było wychowanie ludu w duchu religijnym. Redaktor uczył czytelnika religijno-magicznego interpretowania zjawisk, wplatając niezwykle często w to co pisali pojęcie grzechu, szatana itp. Ks. Prusinowski w rozprawy typowo religijne włączał elementy patrio-

⁴³ „Kmiotek” 1848, nr 34, s. 133—136.

⁴⁴ „Wieśniak” 1848, nr 1, s. 1.

⁴⁵ „Prawda” 1848, nr 3, s. 33, nr 1, s. 2.

⁴⁶ „Krakus” 1848, cz. 3, s. 10—11.

tyczne, rozbudzające świadomość narodową. W artykule o Matce Boskiej⁴⁷ zaznaczał, że opiekuje się ona całą Koroną, utożsamiając ją z państwem polskim. W innym, poświęconym świętom Wielkiejnocy pytał, kiedy będzie Wielkanoc narodu polskiego, kiedy będzie zmartwychwstanie polskiej ojczyzny⁴⁸. Podobnie było ze sprawami patriotycznymi, które próbował wyjaśniać na płaszczyźnie religijnej. Potęga państwa związana była według niego z pobożnością narodu⁴⁹, szczęście narodu było uwarunkowane jego religijnością⁵⁰, Polska miała być wolna, gdy Bóg się zmiłuje⁵¹. Zdarzały się sformułowania budzące dziś wątpliwości etyczne. W artykule *Bóg nie rychliwy ale sprawiedliwy* Prusinowski jako sprawiedliwość boską traktował śmierć człowieka, który namawiał Polaków do buntu i agitował przeciwko Lidze Polskiej⁵². Interesów Kościoła i kleru broniła „Szkółka Narodowa”. Na jej łamach wypowiadano się przeciwko świeckiemu szkolnictwu, przeciwko postanowieniom, które mogłyby utrudniać zbawienie⁵³. „Biedaczek” obok wierszy i powiastek o treści religijnej zamieszczał artykuły wskazujące na niedostateczną znajomość języka polskiego wśród księży i konieczność nauki tego języka⁵⁴.

Religijność w „pismach dla ludu” pierwszej połowy XIX w. była najczęściej używanym argumentem, który najłatwiej trafiał do świadomości chłopskiej. Przedstawiane działania posiadaczy ziemskich i władz zaborczych nie oddziaływały na kształtowanie tej świadomości tak jak religia, która była dla omawianej grupy społecznej najbardziej przystępna i zrozumiała.

Niski poziom oświaty wśród mieszkańców wsi był jednym z powodów braku zorganizowanego chłopskiego ruchu politycznego. Wynikało to m. in. z wysokiego analfabetyzmu wsi, co powodowało, że chłopci musieli korzystać z pomocy dziedziców i księży. Oni też stawali się głównymi organizatorami życia oświatowego na wsi. Rozwój oświaty był zatem determinowany z jednej strony postawą pana i księdza, z drugiej tym, co autorzy i redaktorzy „pism dla ludu” chcieli chłopom przekazać. Powodowało to uzależnienie się wsi od tych dwóch źródeł kształtowania świadomości.

Podsumowanie stanu oświaty wśród chłopów z czasów przed zabora-

⁴⁷ „Wielkopolanin” 1848, nr 8, s. 29—30.

⁴⁸ „Wielkopolanin” 1849, nr 28, s. 109—111.

⁴⁹ „Wielkopolanin” 1849, nr 30, s. 117—119.

⁵⁰ „Wielkopolanin” 1849, nr 10, s. 37—40.

⁵¹ „Wielkopolanin” 1848, nr 19, s. 70.

⁵² „Wielkopolanin” 1849, nr 38, s. 150—151.

⁵³ „Szkółka Narodowa” 1848, nr 6, s. 22.

⁵⁴ „Biedaczek” 1849, nr 18, kw. II.

mi dał „Krakus”, który uznał, że to szlachta ponosi głównie winę za niski poziom kultury i oświaty na wsi. Autor zarzuca panom beztroskie życie, podróże zagraniczne, wiązanie się z kulturą francuską, czego konsekwencją był brak zainteresowania naglącymi sprawami Polski i Polaków⁵⁵.

Również „Szkola Ludu” łączyła niski poziom oświaty na wsi z brakiem działalności szlachty w tym zakresie, głosząc, że warstwy oświecone powinny dbać o wykształcenie ludu, ponieważ dadzą tym dowód... łaski dla ciemnego ludu. „Jak głupi są i ciemni że ni o czym nie wiedzą to słuchają co im powiedzą” — pisano w „Krakusie” w 1848 r.⁵⁶ Za niski stan oświaty wśród chłopów „Szkółka Narodowa” obwiniała głównie państwo pruskie, które dążyło do zniszczenia języka polskiego i polskości⁵⁷.

„Pisma dla ludu” w imieniu warstw oświeconych starały się spełniać zadania oświatowe przekazując stopniowo mieszkańcom wsi wiadomości rozwijające ich horyzonty myślowe. Sprawy te nie były jednakowo traktowane przez poszczególne wydawnictwa. Część z nich, zwłaszcza te, które ukazywały się wcześniej, zamieszczała na swych łamach szczególnie dużo wiadomości gospodarczych i fachowych. W „Szkółce Niedzielnej” i „Kmiotku” drukowano artykuły na tematy gospodarki rolnej, hodowli, ogrodnictwa i organizacji pracy. Pisma te w zakresie porad gospodarczych, mimo swego wstecznego charakteru w sferze polityki, prezentowały pewne postępowe osiągnięcia, pozwalające na lepszą organizację pracy w rolnictwie.

W „pismach dla ludu” spotykamy artykuły, w których autorzy wyjaśniają chłopom konieczność czytania i doksztalcania się. Twierdzą oni, że niski poziom oświaty jest głównym powodem niedoli chłopów, że nauka jest potrzebna, by zrozumieć wydarzenia w świecie oraz by ułatwić sobie życie⁵⁸. Proponują organizowanie pogadanek w zimowe wieczory⁵⁹, wyjaśniają znaczenie szkół w wychowaniu dzieci⁶⁰, przypominają o konieczności nauczania dzieci⁶¹.

Źródłem wiedzy na wsi były książki i pisma, których popularyzowaniem zajmowano się również na łamach „pism dla ludu” I połowy XIX w. Najczęściej spotykanym tytułem był tu *Pielgrzym w Dobromilu*, książka dla ludu napisana przez Izabelę Czartoryską. Inne tytuły

⁵⁵ „Krakus” 1848, cz. 1, s. 5—6.

⁵⁶ Tamże, s. 13—14.

⁵⁷ „Szkółka Narodowa” 1848, nr 13, s. 49—51, nr 14, s. 55—56, nr 15, s. 61—64.

⁵⁸ „Szkola Ludu” 1848, nr 1, s. 3—4; „Wieśniak” 1848, nr 2, s. 1.

⁵⁹ „Kmiotek” 1848, nr 7, s. 25—28.

⁶⁰ „Szkola Ludu” 1848, nr 2, s. 10—13.

⁶¹ „Szkola Ludu” 1848, nr 14, s. 107—110.

to również pozycje powstałe specjalnie z myślą o odbiorcy wiejskim. Spośród pism „Wielkopolanin” polecał „Tygodnik Kościelny”, „Szkołkę Niedzielną” i „Szkołę Ludu”⁶².

Działania oświatowe „pism dla ludu” odsyłały chłopów do nauczycieli, którzy powinni uczyć, dążyć do utrwalenia języka narodowego, kształtować świadomość chłopską.

Na zakończenie trzeba stwierdzić, że wszelkie zamierzenia „uświadamiające” redaktorów „pism dla ludu” służyły wzmocnieniu istniejących stosunków społecznych. Miały na celu przekonanie chłopów o opiekuńczej roli dworu. Szlachcie zależało, by rozwój świadomości społecznej nie przyniósł groźnych dla niej następstw i aby lud pod wpływem hasel rewolucyjnych nie stał się jej groźnym partnerem. Powstawanie „pism dla ludu” w omawianym okresie świadczy o zwróceniu uwagi na chłopstwo, na jego siłę, której nie wolno było pomijać i o którą należało zabiegać. Jednak pisma te, w przedstawionej postaci, nie były czynnikiem kształtowania poczucia godności stanowej chłopów. Stosowały one jedynie półśrodki, aby powstającą świadomość społeczną i narodową klasy chłopskiej podporządkować celom tych grup, które reprezentowali ich redaktorzy.

Institut Histerii i Archiwistyki
Uniwersytetu M. Kopernika

Grażyna Gzella

„JOURNEAUX POUR LE PEUPLE”
À LA 1-ÈRE MOITIÉ DU XIX-ÈME SIÈCLE
EN TANT QUE SOURCE DES RECHERCHES SUR LA CONSCIENCE
D'UN LECTEUR CAMPAGNARD

À la 1-ère moitié du XIX-ème siècle on remarque la naissance des journeaux pour le peuple sur le territoire polonais sous les partages, destinés à l'éveil, la formation et le développement de la conscience paysanne. Les relations politiques dans les états envahisseurs influençaient le développement quantitatif des journeaux en question. Parmi 15 titres des journeaux à la 1-ère moitié du XIX-ème siècle, 3 seulement présentaient les événements du Printemps des Peuples. Il ne tenaient pourtant pas à traiter des problèmes d'urgence et n'exprimaient pas d'aspirations politiques. Seules les événements de 1848 démontrèrent que la société campagnarde tellement active aux insurrections, s'avéra une force non pas à négliger, une force qui demandait d'être sollicitée et pour laquelle il fallait lutter.

⁶² „Wielkopolanin” 1848, nr 21, s. 84, nr 25, s. 99, nr 26, s. 104.

Dans des journeaux pour le peuple de la période en question, créés par la noblesse, les gentilshommes et le clergé, apparurent les problèmes dont l'interprétation aurait dû influencer la conscience des paysans. C'étaient des questions telles que: le patriotisme national, les conflits entre les maîtres et les paysans, l'attitude face aux autorités des pays envahisseurs, les problèmes religieux et la vulgarisation de l'instruction publique.

Les devises patriotiques dominant sous le partage prussien contribuaient à la propagande des nationalités et influençaient la conscience paysanne de manière à encourager les paysans à la lutte pour la Pologne indépendante. Un adoucissement des conflits entre la cour et la campagne mettait en valeur l'idée de solidarité nationale qui, blanchissait la noblesse et encourageait les paysans à l'obéissance face aux maîtres. La critique des envahisseurs éveillait le patriotisme et la conscience nationale tout en éloignant les paysans des problèmes sociaux et économiques. La religion était un argument fort souvent utilisé afin de résoudre les problèmes sociaux et politiques. Sur les pages des journeaux pour le peuple elle défendait les intérêts de l'Eglise et du clergé. On essayait d'orienter la propagation des lumières à la campagne vers l'agriculture et les conseils professionnels.

L'instruction exercée par les rédacteurs des journeaux pour le peuple s'avéra fort utile au renforcement des relations sociales à la campagne à l'époque en question. Elle avait pour but de convaincre les paysans de l'attitude favorable de la cour et des injustices des envahisseurs. La noblesse tenait à ce que le développement de la conscience sociale n'ait pas apporté les conséquences indésirables et à ce que le peuple influencé par les devises révolutionnaires n'ait pas menacé cette classe. La création des journeaux pour le peuple à la moitié du XIX-ème siècle témoigne de l'intérêt face aux paysans et leur force qu'il ne fallait pas négliger. Pourtant ces premiers journeaux pour le peuple n'exerçaient aucune influence sur la formation de la dignité des paysans en tant que classe tout à fait à part. Les journeaux n'utilisaient que des demi — mesures afin de soumettre la conscience sociale et nationale des paysans aux objectifs des groupes représentés par les rédacteurs des journeaux en question.